
Domagoj Volarević
PARTICIPATIO U BOGOSLUŽJU: SLAVLJA PUTUJUĆE CRKVE
Participatio in liturgy: celebrations of pilgrim Church

UDK: 272/273:27.528-274.2(091)
27-528.5

Pregledni znanstveni rad
Primljeno: 1/2016.

Sažetak

Polazeći od poticaja Konstitucije o svetoj liturgiji Sacrosanctum Concilium Drugoga vatikanskog Sabora (SC 11), u radu nastojimo prikazati razvoj te značenja sadržaja pojma participatio, koji u suvremenim jezicima, pa tako i hrvatskom obično prevodimo kao sudjelovanje. Atributi ovome pojmu, koje donosi Konstitucija o svetoj liturgiji plodonosno i djelatno, možemo reći da su sažetak crkvene Tradicije, ali i želje da se slavlje bogoslužja i njegova aktualizacija u pastoralu i danas nadahnjuje na izvorima bogoslužja i crkvene tradicije. U radu smo pregledali značenje pojma participatio u isključivo kršćanskom kontekstu ili još preciznije u rimskoj liturgiji. Polazeći od korištenja pojma u Sv. pismu, te potom u otaca i liturgijskim izvorima te naposljetku dolazeći do Drugoga vatikanskoga sabora u povijesnom pregledu prikazali smo značenje pojma i njegov sadržaj. U drugom dijelu gledamo aktualnu atribuciju pojma participatio najviše temeljenu na liturgijskim i pastoralnim studijama, te na popularnim izdanjima, liturgijskim vodičima i(li) pomagalicama koji vjernicima laicima pomažu što potpunije i djelatnije sudjelovati na bogoslužju.

Ključne riječi: Liturgija, bogoslužje, participatio, sudjelovanje, Sacrosanctum Concilium, crkveni oci, liturgijske knjige, liturgijska pomagala, narod Božji.

UVOD

Pojam koji danas uglavnom prepoznajemo i stavljamo u kontekst liturgijskih slavlja na jednoj "tehničkoj" razini, etimološki dolazi od glagola *participo*, *pars* + *capio*, *uzeti dio*, ili kako ga obič-

no slobodnije prevodimo, *imati udjela*. Zanimljivo da rječnik, osim uobičajenog značenja, donosi još i značenje *podijeliti* i *pouzdati* se. I taj podatak nas usmjerava na zaključak da je riječ o višeslojnom terminu, čije temeljno značenje može različito varirati u različitim eksplikativnim kontekstima.¹ Polazeći od naše situacije, rekli bismo da smo u kušnji shvaćati ga previše juridičko-pravnički; nipošto ne umanjujući ni taj kontekst i komponente, obogaćenja koje taj kontekst može donijeti značenju.

U teološkoj misli i izričaju značenje ne samo varira, nego, rekao bih, i proširuje se, obogaćuje, što ćemo pokušati ukratko prikazati uporabama ovoga pojma u razvoju teološke misli s većim naglaskom na one tekstove koji se odnose na bogoslužje.

Generalno u bogoslužnom leksiku moramo krenuti od konstatacije da je kršćansko bogoslužje *spomen slavlje Kristova Paschalnog Otajstva, Otkupiteljski čin po kojemu je Krist prisutan u nama po djelovanju Duha Svetoga,*² *savršeno djelo Božje po kojem se Bog proslavljuje, a ljudi posvećuju.*³

Dvije su osnovne dinamičke silnice, koje pokreću cjelokupno bogoštovlje, proslava Boga i posvećenje ljudi. Kada se izražavaju na ljudski način, poprimaju formu obreda. U tome obrednom dinamizmu proslave Boga i posvećenja ljudi potrebno je sagledati stvarno značenje ne samo pojma, nego i akcije *participatio – imanja udjela* u liturgijskom slavlju, posljedično dakle *proslavi Boga i vlastitom posvećenju* kao takvima.

Stoga ćemo vrlo kratko vidjeti kako se pojam *participatio* u kršćanskom bogoslužnom kontekstu razvijao kroz povijest. Na taj način pokušat ćemo shvatiti njegovu kompleksnost i značenje kako bi trebao biti shvaćen s naše današnje točke gledišta, koja je u mnogočemu uvjetovana, s jedne strane, pravničkom dimenzijom *izvršenja*, a s druge, jednom dinamičkom i rekao bih otvorenijom koju nam donosi vizija liturgijske obnove Drugoga vatikanskog sabora.⁴

¹ Campanini – Carboni. *Il nuovo dizionario della lingua e della civiltà latina*, ur. F. Cicoira i dr., Paravia, Torino 2007., 1208.

² Usp. Concilium vaticanum II, Constitutio de Sacra Liturgia Sacrosanctum Concilium (dalje samo SC) 5 – 7, Acta apostolicae sedis (dalje AAS) 56 (1964.), 99 – 101.

³ SC 7, AAS 56 (1964.), 101.

⁴ Zakonik kanonskog prava u svom kan 528 §2 govori o svjesnom i djelatnom sudjelovanju i svetom bogoslužju. Concilium vaticanum II, Codex Iuris canonici, can. 528§2, Acta apostolicae sedis (dalje AAS) 75/2 (1983.), 97.

1. POVIJEST I HERMENEUTIKA POJMA

1.1. Pojam participatio u Vulgati

Iako kronološki nije prva uporaba pojma *participatio* u kršćanskom teološkom kontekstu, Vulgata je ovim pojmom prevela jedan vrlo znakovit biblijski novozavjetni pojam: κοινωνία.

Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? et panis quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? (1 Kor 10, 16).

Katehetska, odnosno dogmatska svrha ovoga Pavlova teksta ne umanjuje i njegov liturgijski kontekst: za prijevod grčkog κοινωνία otvara vrata jednom širem i teološkom i liturgijskom tumačenju ovoga pojma (*participatio*). O tome moramo više paziti, da ne upadnemo samo u usko juridičko tumačenje. Nova Vulgata terminom *communicatio*, (koji nalazimo i u prvom dijelu rečenice) zamijenila je izraz *Cementine – participatio*. U bilješki doduše naglašava i prijevod tzv. verzije *Clementina*, koja se koristi terminom *participatio* za prijevod grčkog κοινωνία.⁵ Dakle, *participatio* se značenjski može (barem djelomično) preklapati i sa značenjem termina *communicatio* u ovome kontekstu. Nadalje potrebno je u svjetlu cjelokupne biblijske teologije imati na umu da *communicatio* i *participatio* jest čin ostvarivanja saveza između Boga i njegova naroda,⁶ počevši još od Sinajskoga saveza, pa do novoga saveza u krvi Kristovoj (usp. Heb).

Svakako u širem tumačenju pojma κοινωνία možemo već nazrijeti da je i pojam *participatio* dosta “dinamičan”.

1.2. Otački spisi

Od mnoštva citata koje možemo izvući iz ostalih spisa, a u kojima se koristi pojam *participatio*, izdvajamo nekolicinu.

⁵ Usp. *Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio. Sacros. Oecum. Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli pp. VI recognita auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgata*, editio typica altera, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1986., 2147.

⁶ R. De Zan, “La ‘risposta’ al dono del alleanza”, *Rivista liturgica* 80 (1993.), 168 – 179.

1.2.1. Tertulijan

Moguće najstarije korištenje pojma *participatio* u kontekstu kršćanskog bogoslužja nalazimo kod Tertulijana u njegovu spisu *De Oratione*.

Alia iam consuetudo invaluit: ieiunantes habita oratione cumfratribus subtrahunt osculum pacis quod est signaculum orationis. quando autem magis conferenda cum fratribus pax est nisi cumoratio <operatio> ne commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra operatione *participent* qui maduerint, de sua pace fratri transferendo?⁷

Accepto corpore domini et reservato utrumque salvum est, et *participatio* sacrificii et exsecutio officii.⁸

Kontekst je ovih odlomaka liturgijski/bogoslužni. U oba kontekstualizirana primjera, a osobito u 19. poglavlju, vidimo da pojam *participatio* ne ulazi u kontekst juridičko-pravničkog shvaćanja, kao sudjelovanje na službi – za to se Tertulijan koristi pojmom *executio* koji obično u hrvatskom prevodimo s *izvršenje*.⁹ Stoga je još jače naglašeno da se *participatio* ovdje koristi u liturgijskom kontekstu.

1.2.2. Ambrozije

Razvoj otačke teološke misli donosi i proširenja termina *participatio*. Tako u Ambrozijevim spisima možemo naći primjer eshatološkoga usmjerenja pojma *participatio*.

Puto enim secundum Scripturas, quia vita vivere admirabilem quamdam illam vitam beatamque significet, et hunc vivendi usum spirandique munus cum beatæ vitæ gratia veluti conjunctum, et quadam *participatio- ne* permixtum demonstrare videatur.¹⁰

⁷ Tertullianus, *De Oratione* 18, ed. E. Evans, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1953, 22. Prijevod vlastiti: Oni koji poste, kada se pridruže molitvi zajedno s braćom, suzdrže se od poljupca mira, koji je znak molitve. Ali kada je bolje podijeliti mir s braćom ako ne onda kada je molitva uzišla <s dobrim djelima> tako da i oni mogu s nama sudjelovati, podijeliti svoj mir braći...

⁸ Tertullianus, *De Oratione* 19, ed. E. Evans, 24. Primivši Tijelo Gospodnje, obje su stvari ispunjene - i sudjelovanje na žrtvi i dužnost.

⁹ *Accepto corpore Domini, et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii, et executio officii.* Tertullianus, *De oratione* 19, ed. J. P. Migne (*Patrologia Latina* 1), Paris 1844., 1183A.

¹⁰ AMBROSIUS, *De Paradiso* 44, ed. J. P. Migne (*Patrologia Latina* 14), Paris 1845., 295.

Govoreći o žrtvi Kristovoj na križu, i njezinoj povijesnoj dimenziji, Ambrozije govori kako je na križu mucu podložena *krhkost*: u dogmatski kontekst (dvije naravi u Kristu) uključen je implicitno i *povijesni* kontekst. Navodimo ga upravo s razloga što nam se čini da je nedovoljno naglašen. Stoga *dogmatsko-povijesno* korištenje pojma *participatio* još proširuje vidike njegove praktičnosti i prikladnosti za izricanje opisa kršćanskih otajstava.

Ergo sicut in illa cruce non divinitatis plenitudo, sed nostra fragilitas erat subdita: ita etiam postea subjectus erit Filius Patri, in nostrae utique *participatione* naturae...¹¹

46

Govoreći o milostima koje udjeljuje Krist preko Crkve, jasno se koristi izrazom *imati udjela na sakramentima* Crkve. Liturgijski kontekst uključuje svakako i povijesni: sakramenti se slave na ovome svijetu u povijesti i spremaju nas za eshaton. Osim liturgijskoga možemo još reći da je kontekst govora o stvarnosti milosti Božje čak i *moralni* (peccatorum remissio...).

Videtur indicare sacramenta baptismi, confirmationis atque eucharistiae: ... mundi redemptio, peccatorum remissio, gratiarum divisio, *sacramentorum participatio*...¹²

1.2.3. Augustin

Liturgijski kontekst uključuje i ekleziološki. Za korištenje pojma *participatio* kod Augustina nalazimo lijepu sliku:

Haec omnia communia habent in Ecclesia et boni et mali.
Nam et ipsi habent et participant Sacramentis...¹³

Kontekst je stoga povijesno-ekleziološki, ali možemo reći i *apologetski*. Sakramenti se predstavljaju kao sredstva spasenja, a objašnjavanju značenja *sudjelovanja* na Kristovim sakramentima pridodajmo još i dogmatsku notu odnosno nazovimo ga

¹¹ AMBROSIUS, *De Fide* 175, ed. J. P. Migne (Patrologia Latina 16), Paris 1880., 683. *Dakle, kao što je na križu bila podložena naša krhkost a ne punina božanstva, tako će se kasnije Sin podložiti Ocu sa sudjelovanjem naše ljudske naravi.*

¹² AMBROSIUS, *Epistola* 79, 4, ed. J. P. Migne (Patrologia Latina 16), Paris 1880, 1326B. *Ukazuje se na sakramente krštenja, potvrde i euharistije preko kojih imamo... otkupljenje svijeta, oproštenje grijeha, podjeljivanje milosti, sudjelovanje na otajstvima.*

¹³ AURELIUS AUGUSTINUS, *Sermones de scripturis* 4,31, ed. J. P. Migne (Patrologia Latina 38), Paris 1865., 48. *Sve ovo zajedno u Crkvi imaju i dobri i loši. Jer, sami oni sudjeluju na sakramentima.*

liturgijsko-dogmatski kontekst, ali također usmjeren eshatologiji (*salutis esse posse*).

Et ne quisquam diceret posse esse salutis viam in bona conversatione et unius Dei omnipotentis cultu, sine participatione corporis et sanguinis Christi.¹⁴

1.2.4. Benedikt iz Nursije

Si quis tamen frater in levioribus culpis invenitur, a mensae participatione privetur.¹⁵

Si denuo non emendaverit, non permittatur ad mensae communis participationem.¹⁶

Benedikt se koristi u svom pravilu pojmom dva puta, ali u kontekstu zajedničkoga bratskog života – konkretno blagovanja jela. Gledajući Benediktovu Regulu u cjelini, moramo reći i zaključiti da je kod njega pojam paralelan s liturgijsko-sakramentalnim značenjem. Naime, u prvom dijelu Regule (pogl. 8 – 20) detaljno se govori o zajedničkom slavlju liturgije. Iz strukture Pravila stoga proizlazi kako je zajedničko slavlje i sudjelovanje na Kristovim otajstvima u bogoslužju za Benedikta čvrsti temelj monaškoga bratskoga zajedništva. Zajedničko blagovanje – *mensa communis*, u monaškoj je zajednici nakon molitve najvidljiviji izraz zajedničkoga života.¹⁷

Generalno: u otačkim spisima termin je čest, “prečest” u raznim oblicima i kontekstima. Promatrajući ove odabrane kontekste, teško je izvući jednoznačan zaključak.

Svakako, budući da se koristi za tumačenje vjerskih istina, dade se među inim zaključiti da su vjernici nešto manje upućeni u otajstva, koja oci obrazlažu u svojim govorima, ali svakako sudjeluju na bogoslužju. (1 Pt 2, 15 *Budite uvijek spremni na odgovor svakomu koji od vas zatraži obrazloženje nade koja je u*

¹⁴ AURELIUS AUGUSTINUS, *Epistola* 149, 2,17, ed. J. P. Migne (Patrologia Latina 33), Paris² 1902, 637. *I da nitko ne kaže da se može spasiti i ići putem zajedništva s Bogom, bez sudjelovanja u otajstvu tijela i krvi Gospodnje.*

¹⁵ S. P. BENEDICTI, *Regula commentata* 24,3, ed. J. P. Migne (Patrologia Latina 66), Paris 1859, 505. *Ako neki brat pogriješi u nečem lakšem, nek se isključi iz zajedništva (sudjelovanja) stola.*

¹⁶ S. P. BENEDICTI, *Regula commentata* 43,15. *Ako se ne popravi, ne smije sudjelovati u zajedničkom obroku.*

¹⁷ U moralno teološkom kontekstu moguće je povući paralelu između euharistijskoga i zajedničkoga bratskoga stola.

vama.) Obrazlažu ih sigurno kršćanskom skupu, koji, vjerojatno, uz to i slavi, te ovo možemo smatrati mistagogijom. Dakle, ako se kršćanskom narodu na ovakav način i u ovakvim kontekstima izlažu otajstva, narod *ima udjela, stvarnog i plodonosnog udjela* u liturgijskom slavlju ili barem se pastiri jako trude da bude tako i da kršćanski narod svjesno slavi otajstva.¹⁸

Konteksti uporabe termina pokazuju nam da se radi o jednom vrlo *polivalentnom* i vrlo *dinamičnom* pojmu koji opisuje i izražava živ i aktivan odnos otajstava koja se slave i subjekta – kršćanskog naroda koji ih slavi. Posebno se osvrćući na liturgijske kontekste, možemo reći i da je pojam *povezujući*. Opisuje jednu *actio* koja osim što onoga tko slavi, povezuje s Bogom, ili Božjim životom, ili ga uvodi u blaženstvo (*vita beata*), također povezuje povijesnu dimenziju s eshatološkom, odnosno, bolje rečeno, služi za izražavanje usmjerenosti prema eshatonu.

Konačno se može izvući jedan zajednički nazivnik, a to je da je *participatio* u povijesnom (ovozemnom) kontekstu proces koji traje i koji se osnažuje/obnavlja sudjelovanjem na svetim tajnama i njihovim slavljenjem. Odvija se u zajedništvu – dakle u *koinoniji*. Proces koji je usmjerena na eshaton i u eshatološkom kontekstu je stanje za kojim u povijesti – tj. ovozemnom životu težimo, što će još više biti potvrđeno njegovim značenjem u liturgijskim formulama.

1.3. Liturgijske knjige prvoga tisućljeća

Kvantitativno je *participatio* razmjerno čest pojam i u liturgijskim formulama u vremenu (srednji vijek) kada kao nositelji liturgijskih izričaja, od kojih su mnogi praktično u uporabi i danas, dolaze na scenu liturgijski kodeksi, posebno sakramentari. U svojim formulama izriču svu obrednu dinamiku koja se slavi u kršćanskom otajstvu. Kao termin puno se pojavljuje u liturgijskim formularima za slavlje sakramenata. Liturgijske knjige prvoga tisućljeća u rimskom obredu redovito su gelazijanske i(li) gregorijanske tradicije. Stoga ćemo se ovdje osvrnuti na nekoliko liturgijskih formula iz najstarijih i najpoznatijih sakramentara: veronskoga, gelazijanskog i grurovskog.

¹⁸ Cfr. B. STUDER, "Liturgia e Padri", u *Scientia liturgica* 1, ed. A. J. Chupungco, Edizioni Piemme, Casale Monferrato 1998., 67-94.

1.3.1. Veronski sakramentar

U liturgijskim formularima veronskog sakramentara (*Sacramentarium Veronense*) nailazimo na pojam *participatio* ukupno 20 puta.

Refecti participatione muneris sacri quaesumus, domine deus noster, ut cuius exsequimur cultum, sentiamus effectum.¹⁹

Rečena formula (*postcommunio*) koristi se pojmom *participatio* u kontekstu sakramentalnog slavlja. *Munus sacrum* jest liturgijsko slavlje. Deprekativni dio *sentiamus effectum* usmjeren je jasno na postizanje dobra koja dolaze iz imanja udjela (*participacije*) na *svetoj službi (muneris sacri)*. Dakle, učinak – *effectum*, za život moguće je postići samo punim sudjelovanjem na svetom činu. Nije isključena eshatološka perspektiva, ali moli se da učinci *participacije* budu za one koji su primili sveta otajstva (*refecti*) itekako vidljivi već u ovom životu. Dodajmo da je *implicita* uključena i dimenzija *koinonie*, koja je jasno izražena gramatičkim prvom osobom plurala – *sentiamus*, što je, uostalom, slučaj sa svim liturgijskim formulama.

1.3.2. Gelazijanski sakramentar

Kao jedan od pojmova koji se ponavljaju više puta, nalazimo *participatio* i u Gelazijanskom sakramentaru, *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli*.

Repleti cibo spiritali alimoniae supplices te depraecamus, omnipotens Deus, ut huius participatione mysterii doceas nos terraena dispicere et amare caelestia, adque omni nexu mortifere cupiditatis exutos regno perpetuae libertatis consortes efficias: per Dominum.²⁰

¹⁹ *Sacramentarium veronense* br. 230, ed. L.C. Mohlberg – L. Eizenhöfer – P. Sifrin (Rerum ecclesiasticarum documenta, Series maior, Fontes 1), Herder, Roma³ 1994., 29. *Nahranjeni sudjelovanjem na svetim otajstvima, molimo te, Bože naš, da ono što vršimo u slavlju, osjećamo u životu.*

²⁰ *Liber sacramentorum Romanae aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)* br. 1124, ed. L.C. Mohlberg – L. Eizenhöfer – P. Sifrin (Rerum ecclesiasticarum documenta – RED Series maior, Fontes 4), Herder, Roma 3 1981., 170. Dalje GeV. *Nahranjeni duhovnim jelom, smjerno te molimo, svemoguću Bože, po sudjelovanju u ovom otajstvu, nauči nas ovozemljasko duhom gledati, a nebesko ljubiti, da nas, odstranivši svaku žudnju koja vodi smrti, učiniš dionicima svoja vječnoga kraljevstva.*

Već razvijenija teološka napetost između povijesnog i eshatološkog vidljiva je u ovoj molitvenoj formuli. Jasno se izriče želja za izdignućem od ovozemnoga, povijesnog, te usmjerenost prema vječnom, eshatološkom: *ut huius participatione mysterii doceas nos terraena dispicere et amare caelestia*. Još je prema kraju prvi zaziv i proširen: *omni nexu mortifere cupiditatis exutos regno perpetuae libertatis consortes efficias* – od svake zamke pogubnih želja u zajedništvu vječnoga kraljevstva.

Uiuificet nos, quaesumus, Domine, huius participatio sancta mysterii et pariter nobis expiacionem tribuat et munimen: per.²¹

Sljedeća molitvena formula (kao i prethodne), jasno pokazuje da u ovim molitvenim formulama odzvanja živa svijest ne samo o aktivnom sudjelovanju, nego pogotovo o *plodovima-plodovnosti* koju liturgijsko slavlje donosi: *expiacionem tribuat et munimen*.

1.3.3. Grgurovski sakramentar

Na istome tragu izdvojimo i sljedeću molitvenu formulu iz grgurovsko-gregorijanskga sakramentara, već smo je naveli iz veronskoga sakramentara: zaključci su praktično jednaki kao i za sve prethodne. Živa svijest o stvarnom sudjelovanju koje donosi plodove i na zemlji, ali i u vječnosti.

Refecti participatione muneris sacri, quaesumus, Domine Deus noster, ut cuius exsequimur cultum, sentiamus effectum. Per.²²

Dodajmo rečenome da u uskoj povezanosti stoje kako sama molitva izriče: *izvršenje kulta – slavlja*, dakle slavlje liturgije i *plodovi*, odnosno učinci – *effectum*. Molitvenu formulu nismo odabrali slučajno, već stoga što se očito dobro “ukorijenila” u formulare: čak pet (!) puta nalazimo je u grgurovskom sakramentaru.²³

²¹ GeV (RED Fontes 4) 1208, ed. L. C. Mohlberg – L. Eizenhöfer – P. Sifrin, 180. *Sudjelovanje na ovim svetim otajstvima neka nas, Gospodine, oživljuje i također nam udijeli zaštitu i pomirenje.*

²² *Le sacramentaire Grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits (Sacramentarium Gregorianum)* br. 110, ed. J. Deshusses (Spicilegium Fribourgense 16), Éditions Universitaires, Fribourg 1971., 119. Dalje *GrH*.

²³ U istom sakramentaru *GrH* (ed. J. Deshusses) rečenu formulu nalazimo: br. 478 – str. 214, br. 484 – str. 216, br. 506 – str. 222 i br. 638 – str. 257.

1.4. *Tridentiski sabor*

Liturgijska obnova Tridentuskog sabora unificirale je bogoslužne knjige za rimski obred. Od knjiga izdvojiti ćemo *Misal* koji je doduše kroz povijest sve do Drugoga vatikanskoga koncila doživljavao različite prilagodbe. Neke od formula u kojima nailazimo na pojam *participatio* preuzete su iz već rečenih liturgijskih izvora: prisutna je želja da se nastavi s Tradicijom.²⁴

Feria VI post Dominicam Passionis – Super oblata: [Petak petoga korizmenog tjedna – Darovna]:

Praesta nobis, misericors Deus: ut digne tuis servire semper altaribus mereamur; et eorum perpetua participatione salvari.²⁵

Izdvojimo ponovno, sada već možemo reći “omiljenu” molitvenu formulu iz starih sakramentara, a u Tridentском misalu prilagođenu – *komutiranu* za slavlje spomena sv. Polikarpa,

Refecti participatione muneris sacri, quaesumus, Domine Deus noster: ut, cuius exsequimur cultum, intercedente beato Polycarpo Martyre tuo atque Pontifice, sentiamus effectum. Per Dominum.²⁶

Tekstovi liturgijskih formula, nisu samo dogmatski i normirani izričaji sročeni za liturgijska slavlja, nego su također izraz prakse kršćanske zajednice koja djelatno slavi otajstva koja joj je Krist predao. Na leksičkom planu potrebno je uvijek imati na pameti da je gramatički kontekst množina, što implicitno znači – eklesiološki kontekst – odnosno *koinonia*! Pojam *participatio*, dakle, i dalje se koristi u bogoslužnom kontekstu: ostajući u Tradiciji izričaja rimske liturgije i ovdje se odnosi na buduće doga-

²⁴ Iako se na metodološkom planu u 16. stoljeću nisu mogle potpuno utvrditi izvornosti i давnine tj. otačko podrijetlo nekih molitava, ipak je očita tendencija da se osjeti i živa Tradicija Crkve.

²⁵ *Missale Romano-Seraphicum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum summorum Pontificum cura recognitum Missis Trium Ordinum S. P. N. Francisci noviter approbatis locupletatum ac rev.mi P. Augustini Sépinski, Ad claras aquas – Quaracchi, Firenza 1954., 137.* Molitva je i u *GrH* br. 305, str. 165. *Daj nam, milosrdni Bože da uvijek dostojno služimo tvojem oltaru i sudjelovanjem na njemu da se spasimo.*

²⁶ *Missale Romano-Seraphicum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini*, str. 490. Također ćemo u istom misalu formulu naći u *Commune unius Martyris extra Tempus Paschale* [Zajedničko slavlje jednoga mučenika izvan uskrsnoga vremena], str. [6].

đaje – iako se govori u kategorijama povijesti, uvijek je prisutna i otvorena eshatološka perspektiva.

Ostajući u liturgijsko-obrednom kontekstu (fenomenološki), dalo bi se izvući tri vidika *participacije* – *imanja udjela*:²⁷

- a) sam čin (*actio*) – *imati udjela*; slavlje
- b) “objekt” – *nešto* na čemu se ima udjela; otajstva koja se slave
- c) oni koji – imaju udjela; zajednica – *koinonia*.

Definitivno se radi o *organskoj obrednoj dinamici* kojom bi moralo biti ispunjeno svako liturgijsko slavlje da bi bilo ne samo s obrednog gledišta potpuno smisljeno, nego da bi vjernicima moglo donijeti pravi duhovni učinak, koji se često kroz povijest pripisivao samo osobnoj i(li) pučkoj pobožnosti, kao da bi pobožnost imala biti striktno odijeljena od liturgije.²⁸ Zanimljivo je što je ta dinamika prisutna u molitvenim formulama liturgijskih knjiga, (od kojih smo neke poizbor naveli) što opet jasno svjedoči da je nekoć u vrijeme nastanka tih molitava – od kojih se mnogima koristimo i danas u liturgiji – *participatio actuose* i *fructuose* bila stvarnost.

Sastavljači molitvenih formula nisu toga ni bili svjesni, ali prisutan je i element koji će u naše doba Romano Guardini nazvati *liturgijska igra*:²⁹ ne toliko prirodnih elemenata na koje će se Guardini referirati, već više na jednu “napetost” između povijesti u kojoj živimo i eshatona koji iščekujemo.

1.5. *Mediator Dei*

U “predvečerje” Drugoga vatikanskoga sabora Pio XII. izdaje 1947. god. glasovitu encikliku *Mediator Dei*. Motivi njezina sastavljanja vjerojatno su i pastoralne i disciplinske naravi. Pojam sudjelovanja ovdje je, da tako kažemo, “opterećen” juridičnošću – *dužnost*.

Nužno je, časna braćo, da svi vjernici promisle kako je njihova glavna dužnost i najveća čast *prisustvovati* (*participare*) kod euharistijske žrtve; i to ne nehajna i

²⁷ A. M. TRIACCA, “Partecipazione”, u *Liturgia*, ed. D. Sartore – A.M. Triacca – C. Cibien, Edizioni san Paolo, Cinisello Balsamo (Milano), 2001., 1428-1429.

²⁸ Toga shvaćanja je još uvijek djelomično i Pio XII. u enciklici *Mediator Dei*. Pius XII, *Litterae encyclicae Mediator Dei* 31, *Acta Apostolicae sedis* 39 (1947.), 533-534.

²⁹ R. GUARDINI, *Vom Geist der Liturgie*, Herder – Bücherei, Freiburg im Breisgau 1953., 87-105.

nemarna srca i pameti rastresene i raštrkane; već tako žarko i tako djelatno, da se što tješnje ujedine s najvećim svećenikom po onoj apostolovoj riječi: »Ovo mišljenje... imajte u sebi, kakvo je i u Isusu Kristu« (Fil 2, 5), i da zajedno s njime i po njemu prinose i zajedno se s njime žrtvuju.³⁰

Enciklika potiče vjernike, ali još više pastire, da se potrude, nadići samo pasivno sudjelovanje kod slavlja, kako bi imali *neposredniji kontakt* s Kristom. Izvrsno je objašnjeno da je liturgija *javni kult Kristova tijela Crkve*, ali opet s jednim odmakom, ne stavljajući ekleziološki, već kristološki vidik u prvi plan. Pučke pobožnosti koje su vjernicima laicima još mnogo bliže prema ovoj enciklici moraju samo pospješiti stvarno sudjelovanje na liturgiji.

Dodajmo i da je Ivan XXIII. vjerojatno bio i ponukan ovom enciklikom kad je objavio 1962. izdanje Rimskog misala, još tri-dentskog, ali ne držimo da je imao na umu sveobuhvatnu reformu bogoslužja koja će uslijediti na Drugom vatikanskom saboru – jer čemu bi inače izdavao Misal?

1.6. Drugi vatikanski sabor

Iako sama brojka koliko je puta Sabor u svim svojim dokumentima upotrijebio pojam *participatio*,³¹ pokazuje izvjesnu učestalost, ostat ćemo u bogoslužnom kontekstu: Nećemo ulaziti u analizu liturgijskih knjiga koje su plod liturgijske obnove nakon Sabora. Osvrnut ćemo se na njihov, nazovimo ga *poticajni izvor*: Konstituciju o liturgiji – *Sacrosanctum Concilium*. Dojma smo da Sabor nekako u drugi plan stavlja dva vida pod kojima mnogi gledaju i shvaćaju kršćansko bogoslužje – *privatnost*, s jedne, i *javnost*, s druge strane. Naravno, ovo ne znači da bi ti pogledi bili nevažni ili manje važni! Redovito se zaboravlja glavna dimenzija kršćanskoga bogoslužnoga slavlja, tj. liturgijskog slavlja – *komunitarnost, zajedništvo!*³² Kršćansko bogoslužje, dakle, nije *privatno*, ali nije ni javna stvar samo u smislu otvorenosti i mogućnosti sudjelovanja. Glavna je pretpostavka bogoslužja da ga *slavi kršćanska zajednica*.

³⁰ Pio XII, *Mediator Dei* 80, *Acta Apostolicae sedis* (AAS) 39 (1947.), 552.

³¹ Samo kao imenicu 42 puta.

³² G. BONACCORSO, *Celebrare la salvezza. Lineamenti di liturgia*, Messagero, Abbazia di santa Giustina, Padova 2011.², 95.

“Liturgijski čini nisu privatni čini; oni su slavlja Crkve koja je ‘Sakrament jedinstva’, to jest sveti puk okupljen i uređen pod biskupom. Stoga se ti čini tiču svekolikoga Tijela Crkve, oni ga očituju i djeluju na njega; njegove, pak, pojedinačne udove dosežu oni na različit način, već prema različitosti staleža, zadaća i djelatnoga sudjelovanja” (SC 26).

Osim što br. 26 SC ima svakako u vidu i ekleziologiju, tj. već se naziru i obrisi Dogmatske konstitucije o Crkvi – *Lumen Gentium*, jasno je da bogoslužje, liturgija, nije i ne može biti samo čin privatne pobožnosti, ali ni samo javna manifestacija. Očitovanje je zajedništva kršćanske zajednice (obično župne) temelj. Kršćanska zajednica to zajedništvo, svoj identitet, izriče u prvom redu slavljenjem kršćanskih otajstava.³³ Dakle, ovdje se također odražava teologija *zajedništva*, koju smo spomenuli kao κοινωνία, 1 Kor 10, 16. Oni koji su zaduženi za vođenje naroda punom sudjelovanju, prema riječima su iste Konstitucije pastiri:

*“Stoga pastiri moraju budno paziti da se u bogoslužnom činu ne samo obdržavaju propisi za valjano i dopušteno slavlje, nego i da vjernici s poznavanjem, djelatno i plodotvorno u njemu sudjeluju” (SC 11).*³⁴

2. SUDJELOVANJE NARODA BOŽJEG U BOGOSLUŽJU TIJEKOM POVIJESTI

Hermeneutičko-terminološku povijest samoga pojma i njegovu kontekstualizaciju možemo i trebamo pogledati i kroz prizmu povijesti Crkve, posljedično i povijesti liturgije. Dakle, usporedno sa značenjem pojma *participatio* tijekom povijesti potrebno je vidjeti i liturgijske prakse kršćanskih zajednica, koje najbolje mogu posvjedočiti kako se pojam aplicirao i shvaćao u kontekstu slavlja.

³³ Zajednica se, uostalom, i rađa i izriče iz slavlja. To mogu posvjedočiti i riječi *prihvaćanja* novoga člana u zajednicu pri sakramentu krštenja: *I. kršćanska te zajednica prima s velikom radošću... Usp. Rituale romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli pp. VI promulgatum, Ordo baptismi parvulorum, editio typica altera* 79, Typis polyglotis Vaticanis, Città del Vaticano 1973. Hrv. prijevod: *Rimski obrednik, Red krštenja*, Kršćanska sadašnjost 1993.

³⁴ Tekst hrvatskoga prijevoda Konstitucije preuzet iz izdanja Kršćanske sadašnjosti (KS): DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb⁴ 1986.

2.1. Antika i rano srednjovjekovlje

Prema Congaru, za ranu Crkvu, čak i za Crkvu u kasnoj antici vjera je “način života, molitve i slavlja, i cijela Tradicija shvaćena je kao jedna realnost koja polazi od samih apostola i od događaja na Duhove”.³⁵ U cijelom kulturnom a i doktrinarnom kontekstu Tradicija je kršćanima zajednički nazivnik kako to primjećuje S. Marsili. Po svojoj definiciji ona je apostolska, i time bi izražavala naučiteljski kontekst Crkve.³⁶

Unutar toga konteksta prisutno je, dakle, naglašeno jedinstvo s tradicijom,³⁷ te je sudjelovanje/participacija u životu Crkve izraz *jedinstva* i *identiteta*. U ovu postavku uklapa se ne samo onda i Tertulijanov izvještaj, nego i novozavjetni izvještaj o liturgijskim slavljinama.

Kako se kršćanstvo širi (a još govorimo o periodu antike) dolazi i do povreda tog jedinstva Crkve bilo doktrinarnih (kriovjerja) bilo moralnih (grijeih): doktrinarne zablude ispravljaju oci – primjeri Augustina i Ambrozija. Moralne zablude, ispravlja zajednica: dovoljno se prisjetiti liturgije sakramenta pomirenja ili vremena katekumenata počevši već s Gelazijanskim sakramentorum: *Orationes et preces super paenitentes*,³⁸ pa u Grgurovskom sakramentaru: *Oratio super paenitentem*.³⁹ Put do potpune *participatio*, sudjelovanja bilo da je prvi put (katekumeni), ili želja da se ponovno uspostavi potpuno sudjelovanje (penitenti), ima, dakle, svoje etape. Zaključujemo da su zajednica, a onda i pojedinci u zajednici bili svjesni svoga sudjelovanja na/u slavlju kršćanskog otajstva.

Oslanjajući se na praksu antike i eventualno ranog srednjovjekovlja, vidimo da je kršćanima najvažnije zajedništvo – *κοινωνία*. Stoga bismo *participatio* mogli okarakterizirati i kao proces, koji svoj vrhunac ima u sakramentalnom zajedništvu i posljedično crkvenom zajedništvu: dakle, *participatio* je uvod u *koinoniju*. Ono što će kasnije biti tijekom vremena zaboravljeno

³⁵ Y. M. CONGAR, *La tradizione e le tradizioni*, 1. vol, Edizioni Paoline 1964., 54.

³⁶ *La liturgia, panorama storico generale*, ed. S. Marsili et alii (Anamnesis 2), Marietti, Casale Monferatto 1978., 47.

³⁷ Tradicija je naglašavala da je zajednica na apostolskim temeljima. *La liturgia, panorama storico generale*, 48.

³⁸ *GeV* (RED Fontes 4) br. 78-82, ed. L. C. Mohlberg – L. Eizenhöfer – P. Sifrin, Herder, Roma³ 1981., 17.

³⁹ *GrH*, br. 989, ed. J. Deshusses (Spicilegium Friburgense 16), 338.

zbog okolnosti o kojima ćemo kasnije još govoriti, dovelo je to toga da se *participatio* promatra kao puka nazočnost na bogoslužnom činu.

2.1.1. “*Liturgia romana pura*”

Na kraju antike i na ulazu u srednji vijek, imamo politički turbulentna razdoblja – urušavanje Zapadnoga Rimskog Carstva. Svakako u već dobro konsolidiranoj kršćanskoj zajednici koja je postala dominantan faktor i u socijalnom kontekstu, bogoslužna slavlja nastavljaju biti izraz pravovjerja. Liturgijska slavlja, obredi su razvijeni i kršćanska zajednica sudjeluje. Važno je, kako kaže Neunheuser, naglasiti da su svi uključeni u slavlje Božanskog časoslova.⁴⁰ Službe u liturgiji pomalo postaju i izrazi socijalnih odnosa, budući da se kler profilira u “posebni” stalež.

2.2. Srednji vijek do Tridentskog sabora

Ono što je u *participatio* tj. sudjelovanju na bogoslužju bilo podosta jasno shvaćano u prvom mileniju (barem prvih 6 ili 7 stoljeća), kasnije u razvijenom srednjem vijeku, a posljedično dobrim dijelom i u cijelom drugom mileniju polagano je palo u drugi plan. Reakcija onih koji su sudjelovali na liturgiji, tj. u susretu s Kristovim otajstvima, jer ih više nije adekvatno razumjela bila je *pučka pobožnost*.⁴¹

Ne čudi jedno nazovimo ga “bujanje” intimizma, gdje se izuzetno naglašava subjektivna dimenzija koja je potaknuta određenim (opipljivim) objektima kulta – konkretno relikvijama – i na toj dinamici odnosa stvara se pobožni pijetizam. Misna slavlja, ako se i objašnjavaju, koriste se uglavnom alegorijskim tumačenjima.⁴²

2.2.1. Liturgijske knjige

Makar se u liturgijskim formulama često, kako smo vidjeli, koristi sam pojam *participatio* i to u kontekstima koji ga podosta “obrazlažu” ili objašnjavaju njegovu svrhu, daju pravo usmjerenje za shvaćanje njegova značenje, često je i samom kleru nera-

⁴⁰ B. NEUNHEUSER, *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, Centro liturgico vincenziano, Roma 2009³, 85.

⁴¹ B. NEUNHEUSER, *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, 102-103.

⁴² B. NEUNHEUSER, *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, 126-127.

zumljiv u svojoj punoći značenja. Jedan od glavnih razloga je, kako kaže A. Chupungco, klerikalizam koji je

“pojavom *missalum plenaria* primorao puk na privatne pobožnosti tijekom mise. Prema premisama ovih misala celebrant je potpuno sam i bez prisutnosti zajednice imao slaviti misu”.⁴³

Osim klerikalističkog (i rečeno juridičkog) gledanja liturgije, uzrok je nesudjelovanju naroda i nepoznavanje latinskog jezika. Naravno, dočim nešto zadobije jedan “službeniji” – *kodirani* oblik, uzima se kao norma na kojoj se onda dalje gradi.

2.3. Od Tridentskog do Drugoga vatikanskog sabora

U dijelu povijesti liturgije (i Crkve) koji se “kolokvijalno” među teolozima nerijetko naziva tridentski period, stvarno i djelatno sudjelovanje naroda na liturgijskim slavljinama nije zadobilo “potpunost” kojoj treba težiti svaki liturgijski čin. Ipak, plodovi toga Sabora dali su dobro usmjerenje. Dodajmo k tome još i mogućnost brzoga umnožavanja liturgijskih knjiga – proširenje izuma tiska: tako da će i vjernicima laicima u kasnijim periodima biti omogućeno imati liturgijska “pomagala”!

2.3.1. Tridentski sabor

Tridentsti je sabor prvi put službeno unificirano za cijelu Crkvu donio, odnosno u dužem vremenskom razdoblju donosio, *tipska izdanja* liturgijskih knjiga. Briga je sabora bila obratiti dogme Katoličke Crkve pred naletom reformacije te nauk potvrđen na Saboru potom implementirati u zajednice koje bi kroz liturgijsko slavlje izricale svoju vjeru. Sabor, jer se podosta razdužio (1545. – 63.), nemajući mogućnosti da sam napravi izdanja liturgijskih knjiga, to ostavlja papi odnosno papama. Da bi se nadišlo već i pomalo kaotično stanje bogoslužja, koje nikako nije pridonosilo aktivnom sudjelovanju, Sabor je zaželio da se obnova liturgije provede u kritičko-povijesnom pogledu, te u kontinuitetu s tradicijom.⁴⁴ Sabor je učinio koliko je bilo moguće u to vrijeme, uglavnom nastavljajući srednjovjekovnu formu

⁴³ A. CHUPUNGO – K. PECKLERS, “Storia della liturgia romana”, u *Scientia liturgica* 1, ed. A. J. Chupungco, Edizioni Piemme, Casale Monferrato, 1998., 166.

⁴⁴ B. NEUNHEUSER, *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, 137.

rimske liturgije, ali dosta očišćenu i pojednostavljenu.⁴⁵ Ni to još nije bilo dovoljno da narod ima stvarnog udjela, jer kako nam svjedoče izvori, pogotovo u baroku, razvijaju se forme *pobožnosti*, i to prema Kristu – Euharistijsko klanjanje (smatramo da je u rečenom trenutku i povijesnom kontekstu to izvrstan korak naprijed u aktivnije uključivanje naroda), prema Blaženoj Djevici Mariji i prema svetcima – trodnevnice, devetnice itd. Svakako je manji opseg nego u srednjovjekovlju.⁴⁶ Ni ovo stanje neće potrajati dugo. Želja naroda Božjega za aktivnijim uključivanjem u liturgiju te ista prepoznata od pastira dovest će kasnije do pokreta poznatog u povijesti liturgije kao *movimento liturgico*.

2.3.2. Movimento liturgico

Jedno od postignuća, svakako je i izdavanje misala za *puk*, liturgijskih *depliant*, vodiča i molitvenih knjiga (molitvenika) koje su pokušavale puku istumačiti značenje bogoslužnih čina, ali i potaknuti samo aktivnije sudjelovanje na liturgiji.⁴⁷ Istina, na jedan još dosta alegorijski način. Zahvaljujući *pionirima liturgijskog pokreta*, kako ih u naslovu svoje knjige naziva Annuciatata Parati,⁴⁸ nekim je temama utrt put. Spomenimo Oda Casela i njegov *mysterium*⁴⁹ te R. Guardinija i njegovu *Vom Geist der Liturgie*.⁵⁰

Nadalje, pod utjecajem toga pokreta nastaju i liturgijske revije, koje će kasnije postati svjetski renomirane: *La Maison Dieu*, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*, odnosno kasnije *Archiv für Liturgiewissenschaft*, *Rivista liturgica*...

Ako smijemo tako kazati, “najpotpunije” ostvarenje, u vidu potvrde od crkvene hijerarhije na teološko teoretskom planu, dogodit će se na Drugom vaticanskom saboru.

⁴⁵ A. CHUPUNGO – K. PECKLERS, »Storia della liturgia romana«, 170-176.

⁴⁶ B. Neunheuser, Storia della liturgia attraverso le epoche culturali, 142.

⁴⁷ Usp. *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V Pontificis maximi jussu editum aliorum pontificum cura recognitum a Pio X reformatum et ssmi. D.N. Benedicti XV auctoritate vulgatum. Editio IX juxta typicam Vaticanam*, Sumptibus et typis Friderici Pustet, Ratisbonae 1924.

⁴⁸ A. Paratti, Pionieri del Movimento liturgico, Libreria editrice vaticana, Roma 2004.

⁴⁹ Usp. O. Casel, Das christliche Kult Mysterium, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 1960.

⁵⁰ Usp. R. Guardini, Vom Geist der Liturgie, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg 1918.

2.3.3. Mediator Dei

Iako Pio XII. još nije blagonaklon “novostima” koje je iznjedrilo duh liturgijskog pokreta, ipak utjecaj nekih premisa i posljedica *Liturgijskog pokreta* vidljiv je i u njegovoj enciklici *Mediator Dei* iz 1947:

Radi toga se sasvim udaljavaju od pravoga i točnog pojma svete liturgije onih koji je shvaćaju samo kao vanjsku i osjetnu stranu bogoslužja ili kao neki ukrasni skup ceremonija. A nisu u manjoj zabludi ni oni koji je smatraju kao neku običnu zbirku zakona i propisa kojima crkvena hijerarhija zapovijeda kako će se vršiti sveti obredi.⁵¹

Podrobnije čitanje pokazuje da Pio XII. jasno izriče odmak od čistoga rubricizma, ali okviri rubricističkog su još prisutni, kao i određeno “ekskluziviranje” bogoslužja u smislu da narod ima raditi pobožne vježbe, a svećenici izvršavati liturgiju. Možemo se sada i dobronamjerno upitati je li to bila intencija? Bilo kako bilo, neosporivo držimo da je Pio XII. utabao put koji pomaže shvaćanju liturgije kao djela cjelokupnoga kršćanskog naroda:

Da vjernici po svećenikovim rukama prinose žrtvu, jasno je po tome što službenik oltara zamjenjuje Kristovu osobu kao Glavu koja se žrtvuje u ime svih udova, a po tome se s pravom može reći da čitava Crkva po Kristu prikazuje žrtvu.⁵²

Odjek Pavlove teologije – *Krist glava, a mi udovi njegovi*, jasno se ističe. Imamo iskaz ili čak shemu, koji će kasnije imati velikog odjeka u reformi bogoslužja koja će slijediti na Drugom vatičanskom saboru.

2.3.4. Sacrosanctum Concilium

Za vraćanje i čak tvrdnju (ili utvrđivanje) svijest o punom sudjelovanju na bogoslužju kao potpunom izrazu crkvenog zajedništva, smatramo da je Sabor lijepo upotrijebio i dva priloga: *actuose* i *fructuose*,⁵³ koji, ako još nisu potpuno zaživjeli u praksi, pokušavaju prizvati zaboravljenu svijest što *sudjelovanje-participatio* u/na liturgijskom činu zbilja jest. Sabor za uspješnost *imanja udjela u bogoslužju* postavlja premisu ili posljedice: imati udjela u nečemu nerazdruživo je vezano sa *stvarnim* i *plodnim* sudjelovanjem, kako smo te priloge preveli na hrvatski: ako,

⁵¹ *Mediator Dei* 25, AAS 39 (1947.), 532.

⁵² *Mediator Dei* 93, AAS 39 (1947.), 532.

⁵³ Sacrosanctum Concilium 11, 14.

actuose, nemam udjela na nekoj *actio*, ta ista akcija ne može u mojem bivanju biti *fructuose*.

Ostaje nam teorija i praksa u razumijevanju slavlja i obrednih formi – ostvarenja saborskih smjernica. Koliko se u tome postiglo, uvijek iznova možemo postavljati to pitanje kao izazov i poticaj. Dakako da nije dovoljno vidjeti i analizirati samo izdanja liturgijskih knjiga po naputcima Sabora. Za potpunu sliku smatramo potrebnim da svaka mjesna Crkva pokuša vidjeti pastoralne odjeke i (ne)uspjehe.⁵⁴

3. PRILAGODBE I ODJECI OD DRUGOGA VATIKANSKOGA KONCIL A DO DANAS

Ostvarenje poticaja Drugoga vatikanskog sabora krenulo je praktično odmah – obnovljena liturgija koja se mogla slaviti i na narodnim jezicima odmah je dala plodove: prijevod liturgijskih knjiga na žive jezike svakako su ogroman korak naprijed k potpunom *actuose et fructuose* – djelatno (stvarno) i plodonosno! U prvom redu prema uputi Sabora to je zadaća pastira: dakle, sami pastiri moraju se truditi oko vlastitoga djelatnoga i plodonosnoga sudjelovanja, a ne samo izvršenja (*executio*) obreda.

3.1. Znanstveni radovi

Kao odjek ovih rečenih poticaja Drugoga vatikanskog sabora, naići ćemo na mnoštvo studija i(li) članaka u teološkim časopisima bilo domaćim, bilo stranim koji se bave manje ili više izravno problemom *djelatnog sudjelovanja* u liturgiji. Znači da je tematika aktualna, čak se usuđujemo kazati ništa manje nego kako vidjesmo i u otačko doba! Nude se različiti bilo prijedlozi bilo kritike u vidu poboljšanja *participacije* i poučenosti vjernika u bogoslužju. Iako u strogom smislu odskaču od toga, možemo reći da rasprave imaju i apologetsku notu ako imaju zajednički cilj, potaknuti, poboljšati aktivno i plodno sudjelovanje *svih* vjernika – *klerika i laika* – u bogoslužju. U ovoj tematici, *partici-*

⁵⁴ Potrebno stoga istraživanje, i to posebno i prema sociološkoj metodologiji. U nemogućnosti takvoga istraživanja i ne ulazeći detaljnije u pastoralnu praksu, ograničio sam se razgovoru sa svećenicima (župnicima i župnim vikarima) i pojedinim vjernicima iz nekoliko župa Splitsko-makarske nadbiskupije. Čini se da puk – laici još imaju dosta juridičko-pravno shvaćanje liturgije i to uglavnom stariji, dok mladi često svoje dojmove baziraju na emocijama koji nastaju iz susreta s (ne)očekivanim načinima slavlja.

patio, jedna od produktivnijih, barem što se tiče kvantitete, jest talijanska revija *Rivista liturgica* koja je od početka izlaženja edicije objavila 62 teksta (28 prije i 34 nakon Drugoga vatikanskog koncila) o sudjelovanju – *participaciji* u bogoslužju!

Interdisciplinarnost možemo primijetiti kao jednu od odlika u radovima.⁵⁵ Svakako, time su liturgijskoj znanosti otvorena vrata za daljnje implementiranje i prilagodbe. Vidljivo je nastojanje da se teolozi u studijama drže redovito svoga nacionalnoga ili kulturnoga konteksta. Ipak otvorenost i pristupačnost, kao i suvremena mobilnost, utječu na to da su radovi sa zapažanjima i prijedlozima prožeti interkulturalnošću⁵⁶ i pokušajem implementiranja različitih praktičnih savjeta iz drugih područja. Ne bježi se ni od suočavanja s izazovima i problemima koji mogu nastati u pastoralnoj praksi.⁵⁷

Na hrvatskom jezičnom području, neizostavna je revija *Služba Božja* pokrenuta 1960. u Makarskoj. U proširenom naslovu revije stoji *Liturgijsko pastoralna revija*. Iako ćemo u njoj pronaći teme iz različitih teoloških disciplina, ipak je liturgija i liturgijski pastoral i nadalje još glavna odrednica. U izdanju Kršćanske sadašnjosti iz Zagreba izlazi i revija *Služba riječi*. U svome podnaslovu ta je revija specificirana kao *Građa za obnovljenu liturgiju*. Egzegetski se tumače biblijski i molitveni tekstovi tijekom liturgijske godine. Također daju se i vrlo kreativni prijedlozi za animaciju liturgije – npr. predloženi su tropi za svaku nedjelju.

Svaki znanstveni rad doprinosi boljem shvaćanju pojedinih segmenata bogoslužja, ne samo *participatio actuose* i *fructuose*. Držimo da prijedlozi znanstvenika teologa, liturgičara trebaju biti stabilne referentne točke u svim promišljanjima i nastojanjima za unaprjeđenje aktivnosti *svih vjernika*. U konačnici svima je isti cilj, a to je upravo djelatno, stvarno i plodonosno slavljenje liturgije.

⁵⁵ Usp. A. A. Häußling, "Liturgiereform und Liturgiefähigkeit", *Archiv für Liturgiewissenschaft* 38/39 (1996./97.), 1 – 24.

⁵⁶ K. Bopp, "Prinzipielle Defizite in der Liturgiereform des Zweiten Vatikanischen Konzils? Eine pastoraltheologische Kritik", *Archiv für Liturgiewissenschaft* 35/36(1993./94.), 124 – 125.

⁵⁷ Kao primjer refleksija i diskusija na temu *Motu proprio* "Summorum pontificum" Benedikta XVI. naći ćemo u: Ein Ritus – zwei Formen. Die Richtlinie Papst Benedikts XVI. zur Liturgie. ur. A. Gerhardus, Herder, Freiburg – Basel – Wien 2008.; M. Klöckener, "Wie Liturgie verstehen? Anfragen an das *Motu proprio* "Summorum Pontificum" Papst Benedikts XVI.", *Archiv für Liturgiewissenschaft* 50 (2008.), 268 – 305.

3.2. "Popularna" izdanja

Pod izrazom *popularan* ovdje mislimo na liturgijska *pomagala* prilagođena svim vjernicima koji žele *plodonosnije* i *djelatnije* slaviti Boga u liturgiji, ali i shvatiti značenje slavlja te njihove ritmičke cikluse u periodu koji nazivamo *liturgijska godina*. Stoga možemo i to držati kao vrlo uspjele plodove naputaka Drugoga vatikanskoga sabora. Hrvatsko govorno područje ima za puk lijepo uređen *Nedjeljni i blagdanski misal* u izdanju Kršćanske sadašnjosti iz Zagreba.⁵⁸ Sedam izdanja *Misala* do 2015. godine svjedoče o njegovoj praktičnosti i uvijek novoj svježini, ali i želji Božjega naroda za plodonosnim bogoslužjem.

Revija Živo vrelo Hrvatskog instituta za liturgijski pastoral obrađuje aktualnu tematiku bogoslužja nudeći osim rasprava i priloge s biblijskim i euhološkim tekstovima za nedjeljna i blagdanska slavlja. Zahvaljujući novim medijima, pogotovo *internetu*, na mrežnoj stranici Hrvatskog instituta za liturgijski pastoral vjernicima su dostupna biblijska čitanja i euhologije za euharistijska slavlja nedjelje, ali i svakoga dana liturgijske godine.⁵⁹ Iako rečena mrežna izdanja olakšavaju sudjelovanje puka, smatramo da bi bilo zgodno i vrlo korisno na hrvatskom govornom području također prirediti i tiskano izdanje. Pored ovih, nazovimo ih izdanja koji pomažu sudjelovanju u Euharistiji napose, izdanje *Božanskoga časoslova za Božji puk* od istoga Instituta također je omogućilo da u mnogim župnim zajednicama vjernici laici ponovno otkrivaju blago liturgijske baštine te *zajedno* mole i slave liturgiju časova.⁶⁰ Mnogi europski narodi napravili su i detaljnija izdanja *misala* za puk, pa ćemo naći "male misale" za sve dane liturgijske godine, posebno na talijanskom⁶¹ i njemač-

⁵⁸ Moramo spomenuti još izdanje koje je priredio mons. Fabijan Veraja: *Nedjeljni i blagdanski Misal. Mali obrednik, molitvenik, pjesme*, ur. F. Veraja, Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba, Rim, 1966.

⁵⁹ <http://www.hilp.hr/liturgija-dana/>

⁶⁰ *Božanski časoslov za Božji puk*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zagreb³ 2011.

⁶¹ Od više različitih edicija na talijanskom jeziku ovdje navodimo: *Messale quotidiano. Domenicale-festivo e feriale. Letture bibliche dai nuovi Lezionari CEI*, Edizioni San Paolo, Ciniselo Balsamo⁶ 2014.

kom⁶² govornom području. Ništa manje ne zaostaju ni drugi veliki narodi.⁶³

I znanstvene studije i “popularna” izdanja umnogome mogu pomoći i poboljšati svijet svih vjernika o stvarnom (*actuose*) sudjelovanju u bogoslužju. Držimo da je iz binoma *actuose* i *fructuose*, posebno zahvaljujući “popularnim” izdanjima, do izražaja nešto više, za sada, došao ovaj prvi element: *actuose* – stvarno ili djelatno! *Fructuose* ili plodonosno dolazi s njime i(li) nakon stvarnoga slavlja: vjernik i zajednica koji slave otajstva plodove ubire/u slaveći ih i žive ih u životu. Koliko liturgijska slavlja i sudjelovanja vjernika u njima donose plodove u svakidašnjici, držimo da tek treba obraditi.

Iako na prvi pogled nije toliko izraženo, i s *actuose* i s *fructuose* ostajemo i na liniji Tradicije otačkoga doba: *povijesni, ekleziološki, moralni i eshatološki* vidici odzvanjaju te upravljaju srca onih koji slave kršćanska otajstva *ovdje na zemlji – u povijesti* prema Kraljevstvu nebeskom – *eshatonu!* Svaki napor koji teži privesti srca vjernih potpunom i plodonosnom slavlju ostvaruje ove vidike.

ZAKLJUČAK

Životna obredna dinamika koja je u početku vodila kršćansko zborovanje tijekom povijesti se, kako smo vidjeli, izgubila, a ustupila je mjesto rubricizmu koji je “izvršavao” liturgiju i pijetizmu koji je u kršćanskom puku donosio plodove za vječnost. Drugi vatikanski konačno je dao jasne smjernice o tome na koji način pokušavati ponovno zadobiti tu dinamiku, polazeći ne od rubrika u liturgijsku obnovu, nego od teoloških principa i smjernica. Ta *snaga* liturgije imala bi preko *participatio* donijeti plodove već u ovome životu s usmjerenjem na vječni (povijesno-eshatološki dinamizam).

Iako i ovo pripada polju posve nove teme, na osnovi dijela literature o problemu *participacije u bogoslužju* nakon Drugoga

⁶² Još 1884. godine Anselm Schott iz bavarske opatije Beuron počeo je za vjernike laike izdavati dijelove misnih tekstova kojima bi im olakšao sudjelovanje na bogoslužju. Kao plod toga danas imamo u šest različitih svezaka *Schott – Messbuch für die Sonn- und Fest tage*, Herder, Freiburg – Basel – Wien. Serija sadržava volumene nedjeljnih misnih čitanja i ostalih euholoških tekstova, te sve ostale tekstove za sve dane u liturgijskoj godini uključujući i svetačka slavlja.

⁶³ U Španjolskoj imamo *Nuevo misal del Vaticano II*, Ediciones Mensajero, Bilbao¹⁴ [bez godine].

vatikanskog sabora, može se izbistriti jedna *napetost* između još prisutnog ograničavajućeg *rubricizma*, a s druge strane, da ga tako nazovemo *kreativizma*, *slobode* koji se obično koriste kao nekakav paravan za neaktivnost⁶⁴ i manjak želje da se stvarno ispune smjernice sabora (možda nije pretjerano reći ni *destruktivizam* u liturgiji).

Nadalje kroz razne studije o ovoj problematici, katkad kod nekih autora i nije jasna konačna svrha i cilj – ide se dotle da neki miješaju svrhu i cilj s metodama.⁶⁵ Upute o liturgijskoj obnovi načini su kako postići konačni cilj: *imanje udjela* ne samo pasivno, nego i aktivno u bogoslužju. *Participatio*, dakle, nije nikako statičan, nego vrlo dinamičan i živ pojam – uostalom povijest pojma i njegove uporabe u raznim teološkim kontekstima to dokazuju.

U toj napetosti traže se i predlažu različite forme i metode kojima bi se pospješila *participacija* naroda Božjeg u bogoslužju. Ne niječući izvanredne plodove koje spomenusmo samo u tiskanim izdanjima i pomagalima za liturgiju, naša je objecka više usmjerena na pastoralnu praksu: pokušavajući iznalaziti rješenja u pastoralu koja bi bila “prihvatljiva” svima, premalo se ide od biti, onoga što liturgijski tekstovi Crkve, dakle Tradicija – Predaja donosi (*ad fontes!*) i na čijem bi vrelu trebalo zbilja zgrabiti i crpsti, a ne samo ostajati deklarativno na njemu!

PARTICIPATIO IN LITURGY: CELEBRATIONS OF PILGRIM CHURCH

Summary

Starting from the incentive of the Second Vatican Council Constitution on the Sacred Liturgy *Sacrosantum Concilium* (SC 11), in this paper we are trying to present the development and meaning of the term *participatio*, which is translated in modern languages, and also in Croatian, as *taking part/participation*.

⁶⁴ N. W. Höslinger, “Die Eucharistiefeyer im Leben der Gemeinde”, u *Gemeinde im Herrenmahl*, ur. Th. Mass Ewerd – K. Richter, Benzinger – Herder, Einsiedeln – Zürich – Freiburg – Wien 1976., 51.

⁶⁵ K. Bopp, “Prinzipielle Defizite in der Liturgiereform des Zweiten Vatikanischen Konzils. Eine pastoraltheologische Kritik”, u: *Archiv für Liturgiewissenschaft* 35/36 (1993./94.), 121-134.

The attributes to this term: *fruitful* and *active*, as contained in the Constitution on the Sacred Liturgy, could be said to be the abstract of church Tradition, but also a wish that liturgical celebration and its actualization in pastoral were inspired today by the sources of liturgy and church tradition. In this work we reviewed the meaning of the term *participatio* in the exclusively Christian context or, more precisely, in Roman liturgy. In the historical review, we displayed the meaning of the term and its content starting from the use of the term in the Holy Scripture, with Church Fathers, in liturgical sources and finally in the documents of the Second Vatican Council. In the second part of the work we are looking at the current attribution of the term *participatio* mostly based on liturgical and pastoral studies, popular publications, liturgical guides and/or aids that can help believers to fully and actively participate in liturgy.

Key words: *liturgy, worship, participatio, participation, Sacrosanctum Concilium, Church Fathers, liturgical books, liturgical aids, people of God*